

QARAQALPAQSTANDA OPERA JANRINIŇ RAWAJLANIWI

Orinbaeva Ulzada

*Ózbekstan Mámleketik Konservatoriyası Nókis filiali
“Ulıwma kasıplık hám social-gumanitar pánler” kafedrası
“Muzıkatanıw” qániygeligi 2-kurs studentı
İlimiy basshi: G.M.Kamalova*

Annotaciya: Bul maqalada opera janrınıń kelip shıǵıwı, birinshi operalardıń dóreliwi hám rawajlanıwı hám Qaraqalpaqstanda birinshi operanıń payda bolıwı, operada xalıq namalarınıń isletiliwi. Qaraqalpaqstanda operaǵa degen itibar, opera atqarıwshılıǵı mektebiniń tiykarshıları, kompozitorlar sóz etiledi

Gilt sózi: muzıkalı teatr, opera, uvertyura, ariya, xor, repriza, leytmativ, romans, qosıq, orkestr, dirijyor, drama, opera buffa, seriya, komediya.

Аннотация: В данной статье рассказывается о зарождении оперного жанра, создании и развитии первых опер, появлении первой оперы в Каракалпакстане, использовании в опере народных песен. Упомянуты внимание к опере в Каракалпакстане, основатели школы оперного исполнительства, авторы-песенники.

Ключевые слова: музыкальный театр, опера, увертюра, ария, хор, реприза, лейтмотив, романс, оркестр, дирижер, драма, опера-буффа, сериал, комедия.

Annotation: This article tells about the origin of the opera genre, the creation and development of the first operas, the appearance of the first opera in Karakalpakstan, the use of folk songs in the opera. The attention to opera in Karakalpakstan, the founders of the school of opera performance, songwriters are mentioned.

Key words: musical theatre, opera, overture, aria, choir, reprise, leitmotif, romance, orchestra, conductor, drama, opera buffa, series, comedy.

Búgingi kúnde mámleketimizde kóplegen ózgerisler bolıp atır. Solar qatarında muzıka tarawında da rawajlanıw kóplegen imkaniyatlar jaratılmaqta. Xalqımızdıń teatr shıǵarmalarına degen qızıǵıwshılıǵı artıp, muzıkaǵa bolǵan talap kúsheymekte. Elimiz súygen kompozitorlar bolsa, muzıkalı teatr janrlarında tınbay miynet etip, xalqımızdıń mádeniyatınıń rawajlanıwına óz úleslerin qosıp kelmekte. Bul janr tek ǵana kompozitorlardı emes, bálkim jurt basshımızdıń da itibarınan shette qalmadı.

Opera-bul teatr, qosıq, ayaq oyın hám muzıkanı birlestiriwshi sintetik janr. Opera quramalı janr bolıp, onıń tiykarın muzıka quraydı. Opera janrı bay tariyxıy dáwirdi óz ishine aladı. Bul janr payda bolıp rawajlanbasınan aldın, yaǵnıy XVII ásirge shekem dúnyalıq hám shirkew muzıkası rawajlanǵan. Opera XVII hám XVIII ásirler muzıka

kórkem ónerinin kóplegen jónelislerine óz tásirin kórsetti. Yaǵnıy saz-ásbap muzıkası ushin jańa janrlar payda boldı: uvertyura, orkestr, balet syuitası hám basqalar.

Operanıń watanı Italiya bolıp, onıń dáslepki oshaǵı Florensiya esaplanadı. Shayırlar, atqarıwshılar hám kórkem-óner qızıǵıwshıların birlestirgen dógerekte (dógerectiń atı “camerata”) tiykarǵı qaǵıydalar payda bolǵan.

Florensiya operasınıń tiykarshıları shayır Ottavio Rinuchchini, atqarıwshılar Yakopo Peri hám Julio Kachchinilar edi. Rinuchchini teksti hám Peri muzıkası menen jazılǵan birinshi Florensiya operası – “Dafna” 1594-jıl Korsi úyinde atqarılǵan. Italiya operasınıń jáne bir orayı Rim edi. Soń Neopol, Nemis, Ingliz, Fransuz operaları payda bolıp rawajlandı. Sol dáwirlerde operanıń tiykarshıları Stefano Landini, Franchesko Provencale, Aleksandro Skarlatti, Genrix Shuts, Reynxard Kayzer, Genri Pyorsell h.t.b. boldı. Bul kompozitorlar sebebi menen operanıń túrleri payda bola basladı. XVIII ásirde Italiyada jámiyettiń saray sheńberinde esitiliwshi seria (“awır”) operası hám demokratik qatlamlardı ashıwshı buffa (“komik”) operası hám Fransuz komediya operası jónelisleri keńnen rawajlandı. Keyinrek bolsa muhabatlı hám qahármanlıq operalar Kristof Villibald Gluk tárepinen jaratıldı. Soń bunday türdegi operalar kóbiyip keń rawajlanıw dárejesine keldi hám elede kompozitorlarımız usınday opera túrlerinen paydalanıp dóretiwshilik islep kelmekte.

XVIII ásirdeń sońǵı sheregine kelip Rossiyada kompozitorlıq mektepleri qalıpleseı. Dubyanskiy, Berezovskiı, Bortyanskiı, Fomin, Xandoshkin sıyaqlı bir qansha jas kompozitorlar opera janrında dóretiwshilik isledi. Rus klassik muzıkasınıń tiykarshılarınıń biri, ullı kompozitorı M.I.Glinka “Jizn za sarya”, “Ruslan hám Lyudmila”, “Ivan Susanin” operaları menen rus muzıka mádeniyatın dúnyaǵa tanıtıp rawajlandırdı.

Quramalı janlardıń biri bolǵan opera janrı Ózbekistan Respublikasında kirip kele basladı. XIX ásirdeń aqırı XX ásirdeń baslarında Tashkentke bir neshe opera truppaları gastrol saparına kelip, 1918-jıl Toshkentte Rus opera teatrı óz jumısın basladı. 1929-jıl M.Qoriyoqubov járdemi menen ózbek muzıkalı teatrı iske tústi. Rus kompozitorları menen birgelikte bir neshe ózbek opera hám baletleri payda bola basladı. 1939-jılı belgili kompozitor M.Ashrafiy hám S.Vasilenko menen birgelikte birinshi ózbek operası “Buran” operasını jazdı. Bul operadan soń kompozitorlar tárepinen M.Ashrafiy “Ullı kanal”, “Dilorom”, A.Kozlovskiı “Ulıǵbek”, T.Sodikov “Gúlsara”, “Shayır qálbi”, S.Boboev “Xamza”, M.Yusupov “Xorezm qosıǵı” h.t.b. operalar dóretilgen. Birinshi ózbek komediya operası S. Yudakovtıń “Maysaranıń hiylesi” operası bolsa, S. Boboevtiń “Jarıl tas” operası birinshi ózbek balalar operası esaplanadı.

Qaraqalpaq xalqı ázel-ázelden muzıkanı súyiwshi xalıq bolıp, baqsı hám jırawlardıń arqasında milliy miyrasımız bolǵan xalıq namaları saqlanıp házirge shekem jetip kelgen. XX ásirdeń 70-jıllarında iri janlardıń biri opera janrı kirip kelip,

bir qansha atqarıwshılar jetilisip shıqqan. Sol qatarda Respublikamızda opera mektebine tiykar salǵan hám onıń rawajlanıwına úlken úles qosqan B.Nadirov, M.Xojaniyazov, I.Xojametov, Ó.Temirxanov hám K.Serjanov sıyaqlı ullı tulǵalardıń atın atap ótiw orınlı. Olar opera atqarıwshılıǵı mektebin shólkemlestirip, kóplegen operalardan ariyalar, romanslar atqarıp, mádeniyatımızdı bayıttı.

Solay etip, Qaraqalpaqstanlı kórkem óner tarawı qanıygeleriniń jańa opera janrına qol urıwına sebebshi boldı hám qaraqalpaq xalıq namaların operalarda paydalanıp milliyligimizdi ashıp berdi. Atap aytatuǵın bolsaq, xalqımızdıń ullı klassik shayırı Ájiniyaz Qosıbay ulınıń 150 jıllıq toyı qabatında “Ájiniyaz” atlı operanıń dáslepki variyandı dúnyaǵa keldi. Bul opera 1974-jılı belgili kompozitor N. Muxammeddinov avtorlıǵında, sóz zergeri, Ózbekistan Qahármanı I. Yusupov librettosı tiykarında jazılǵan. Opera 1974-jılı bir aktlı bolıp jazılǵan, biraq bul opera sol waqıtları saxnaǵa qoyılmaǵan. Aradan jıllar ótip, 1987-jılı opera 3 aktlı hám 7 kartinalı bolıp, toliqtırılıp, teatr saxnasına dáslepki qádemin qoyadı.

Bul operadan soń Qaraqalpaqstanda ekinshi opera payda boldı. Ol operanı Ózbekistan hám Qaraqalpaqstan kórkem óner ǵayratkeri, kompozitor hám dirijyor Q.Záretdinov sóz zergeri, Ózbekistan Qahármanı I.Yusupovtıń “Tumaris” poeması tiykarında 2013-jılı “Tumaris” operasını jazadı. Bulda qaraqalpaq xalqı ushın úlken jańalıq boldı. “Tumaris” operası sol jılı birinshi márte Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik muzikalı teatr saxnasında tamashagóylerge kórsetildi. Operanıń muzıka basshısı hám dirijyori A.Abdullaeva, saxnalastırılıshı rejissyorlar Q.Ábdireymov, J.Sultabaev, xudojnik B.Aytmuratov, xormeyster A.Tólepova, baletmister H.Sharipovlardıń járdeminde saxnalastırıldı. Tumaris obrazın – Ózbekistan xalıq artisti Mirzagúl Sapaeva, Ózbekistangá xızmet kórsetken artist Eliza Aytıniyazovalar atqardı.

Belgili kompozitor hám dirijyor Qurbanbay Záretdinov jáne bir opera “Xalıq ushın” operasını jazıp, xalqımız súygen opera janrın bayıttı. Bul opera Berdaqtıń ómiri jáne dóretiwshiligine baǵışlangan. “Xalıq ushın” operasınıń librettosın Qaraqalpaqstan xalıq shayıri K.Karimov basshılıǵında 2 aktlı, 6 kórinisli etip jazadı. Operanıń muzikalıq jaqtan basshısı hám dirijyori Q.Záretdinov, saxnalastırılıshı rejissyor M.Úsenov, saxnalastırılıshı xudojnik T.Shardemetov, xormeysterler A.Tólepova, Q.Kinjebaev, A.Muxammedsheripova, baletmister Ózbekistan xalıq artisti A.Sharipov hám basqalardıń miynetin ayırıqsha atap ótiw kerek. Tiykarǵı bas qahárman Berdaq rólin Saparbay Shermatov atqaradı.

Qaraqalpaqstan Respublikası Gimniniń avtorı Najimatdin Muxammeddinov qaraqalpaq xalqınıń tuńǵısh operasınıń, tuńǵısh baletiniń, avtorı bolıwı menen birge 2019-jılı ekinshi “Gúlayım” operasını jazdı. Librettosın qaraqalpaqstan xalıq shayıri Gúlistan Matyakupova qálemine tiyisli bolıp, 1995-jıl baspadan shıqqan “Intizarlıq” atlı toplamında orın alǵan “Gúlayım” shıǵarması kompozitordı ájayıp obrazları menen

ózine tarttı, 2019-jıl 5-oktyabr kúni Berdaq atındağı qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzikalı teatrında premeriyası bolıp ótti. Opera 4 aktlı, 6 perde, 11 kórinisten ibarat bolıp, XVI-XVII ásir Túrkiстанda bolğan waqıyalar haqqında kórsetiledi. “Gúlayım” operasında shıǵıs xalıqlarınıń hayal-qızlar obrazına jańasha talqın berilgen. Kompozitor bul operasında Xorezm hám Qaraqalpaq xalıqlarınıń xalıq namaları hám folklorına tiyisli muzıkalarınan ornı menen paydalanǵan hám qayta islenip qobız hám ala moynaq duwtarı arqalı qaraqalpaq milliy koloritin bayıtıp ózgeshe jańalanıw kórsete alǵan. “Gúlayım” operasınıń basqa operalardan jańalıǵı qobız (jıraw) sazınıń partiturada jeke óziniń partiyası ornı alıp orkestr menen birge jańalanıwında óziniń ózgesheligin alıp kirdi.

Elimiz súygen bul operalardıń payda bolıwı, qaraqalpaq xalıqınıń mádeniyatında úlken jańa ózgeris boldı. Atap ótilgendey, Prezidentimizdiń baslaması menen mádeniyat hám kórkem-óner tarawın rawajlandırıw hám qollap-quwatlawǵa ayrıqsha itibar qaratılmaqta. Mine usı imkaniyatlardan paydalanıp atrǵan kompozitorlarımız hám teatr jámaáti xalqımızdıń kewlinen shıǵatuǵın shıǵarmalar jazıp hám saxnalastırıp, tamashagóyler názerine usınbaqta. Taǵıda sonı aytıp ótiw kerek, bul itibardıń arqasında qaraqalpaq operalarınıń sanı kóbiyip, Qaraqalpaqstanda muzika tarawınıń rawajlanıwına úlken úles qosıp atır. Búgingi künge shekem teatrda birinshi qaraqalpaq operası “Ájiniyaz”, onnan keyin “Tumaris”, “Gúlayım” hám “Xalıq ushın” operaları saxnalastırılıp, xalqımızdıń kewlinen ornı alıp atır, desem qátelespeymen. Sebebi bul operalar arqalı elimiz súygen kompozitorlarımız xalqımızdıń turmısı, milliy úrp-ádetlerimiz hám dástúrlerimiz, táriyxiy ádebiy shıǵarmamız, xalıq arasında júrgen milliy xalıq nama hám qosıqlarımız saqlanıp, milliyligimiz tımsalı bolǵan baqsıshılıq hám jırawshılıq kórkem-óneri qosıq hám namalarınan paydalanılıp biz ósip kiyatrǵan jaslarǵa úlgi bolıp atır. Xalqımızdıń ullı kompozitorlarınıń mashaqatlı jumıslarına hám dóretiwshiligine úlken kúsh-ǵayrat tilep, elede milliyligimizdi sáwlelendiriwshi operalar jazıwda sharshamań.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.

4. Begis P., Kamalova G. M. SÓN BES JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
6. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.